

До спеціалізованої вченої ради
Д 08.727.04

Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, доцента

Бернадського Богдана Васильовича

на дисертацію **Окіпнюка Володимира Тарасовича**

«Радянські органи державної безпеки України в період панування

тоталітарного режиму (1929-1953 рр.): історико-правове дослідження»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук із спеціальності
12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження

Спецслужби, або, якщо брати до уваги більш широке трактування їх функцій, органи державної безпеки, є невід'ємною складовою будь-якого державного організму. Більше того, саме аналіз еволюції цього складного й неоднозначного інституту дає нам змогу зрозуміти розвиток самої держави. Стосовно ж радянської державності, у якій, за влучним висловом дисертанта, діяльність спецслужб пронизувала усі сфери життя, це твердження набуває аксіоматичного характеру. Це визначає значимість усіх відповідних історико-правових досліджень для історико-правової науки.

Разом із тим, категорія безпеки в цілому, і як політико-правове явище, також повинна розглядатись у процесі свого розвитку. Врешті, звернення до історії для використання нагромадженого досвіду минулого, завжди корисне для сьогодення. А жодна реформа не може бути успішною без належного

врахування історичного досвіду. І зайве вести мову про той факт, що дослідження їх правового минулого набуло нової актуальності в умовах агресії проти України та зумовленою цим нагальною потребою модернізації механізмів охорони власного суверенітету.

У нашій державі вже сформована і розвивається досить потужна наукова школа із вивчення зазначеної проблематики. Багато в чому це пояснюється необхідністю переосмислення місця і ролі спецслужб у житті суспільства і держави. Проте, основна маса робіт відповідної тематики або присвячена діяльності спецслужб, як замкнутих і дистанційованих від суспільства соціально-політичних інститутів, або лише як фактору суспільно-політичного життя. До того ж, у переважній більшості – історичного спрямування. У вітчизняній істотко-правовій науці комплексне дослідження проблем функціонування в Україні радянських спецслужб фактично відсутнє.

Тож актуальність запропонованого до розгляду дисертаційного дослідження Окіпнюка В.Т. є безсумнівною та становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес. Більше того, з огляду на те, що питання реформування так званої силової складової державного механізму нашої держави набуло першочергової ваги, зазначене дослідження є вкрай своєчасним і важливим.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз тексту, послідовності і динаміки розкриття проблеми у розділах та підрозділах дисертаційної роботи Окіпнюка В.Т. дає підстави говорити про належний рівень обґрунтованості її наукових положень, висновків та рекомендацій, який забезпечено наступними чинниками: чітко продуманою та мотивованою структурою роботи, теоретичною та емпіричною базою, методологічна основою.

Структура роботи характеризується продуманістю, послідовністю, збалансованістю складових і підпорядкованістю їх реалізації мети та основних завдань дослідження. Вдало сформована, вона дозволяє повністю досягнути поставленої мети та виконати передбачені нею завдання.

Значною мірою це обумовлюється і самим характером нормативного матеріалу, використаних джерел, значна частина яких була недоступна для наукового аналізу, відтак введена до наукового обігу вперше. Істотний масив підзаконних нормативних актів, виважений та коректний їх аналіз, зокрема, стосовно співвідношення із законодавчою тенденцією того часу, висунені на основі аналізу нові наукові положення, обґрунтовані та доведені на високому рівні, є цілком логічними, підтверджуючи високу компетенцію та фаховий рівень дисертанта. Тож спробу охопити усе різномайття правового регулювання різноманітних функцій такої важливої складової репресивно-карального апарату як органи ОДПУ-МДБ можна вважати цілком успішною.

Методологічна основа, до якої вдався дисертант є традиційною для історико-правових досліджень такого виду та цілком адекватною до поставленої мети. Базовим можна вважати застосування діалектичного методу та принципу історизму, як універсальних для проведення усіх наукових досліджень у гуманітарній сфері.

Їх використання дало можливість розглянути організацію та діяльність безпекового апарату на території України 1929-1953 рр. не ізольовано, а в процесі розвитку протягом майже чверть століття, в контексті загальної еволюції державного механізму СРСР, взаємозв'язку та взаємодії з іншими державними інститутами та основними тенденціями суспільного буття. У цьому контексті не можна не погодитись із влучним авторським твердженням

стосовно унікальності цієї системи тоталітарної влади, що склалась у сталінському СРСР та отримала назву партійно-радянської (Розділ 1).

Із загальнонаукових методів використано історичний, історіографічний, функціональний, інституційний, термінологічний, герменевтики та інші. Із спеціально-наукових – формально-юридичний, історико-правовий, історико-порівняльний і порівняльно-правовий. Цей, далеко не вичерпний перелік застосованих методів вказує на ґрунтовну теоретичну основу дослідження.

Отже, ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації зумовлений, насамперед, раціональною та логічно узгодженою структурою дисертаційного дослідження. Предметна спрямованість дисертації відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень».

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях

Найважливіші результати роботи запропоновано до обговорення науковою спільнотою шляхом публікації 2-х монографій, одноосібного підрозділу у колективній монографії, 24-х статей, опублікованих у фахових вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях, тезах доповідей науково-практичних конференцій; а також у 26 додаткових публікаціях (у т.ч. – монографічних) в інших наукових виданнях гуманітарних дисциплін.

Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна

Аналіз тексту дисертації, автореферату та основних публікацій дозволяє визнати, що мету та завдання дослідження повністю досягнуто. Завдяки обраному ракурсу дослідження, дисертанту вдалось отримати цікаві наукові

результати, що мають безперечну наукову новизну та значимість для поглиблення теоретичних і прикладних досліджень правознавців.

З достатньою підставою можна стверджувати, що це перше дослідження, що дає якраз повне і вичерпне уявлення про юридичні засади функціонування радянських органів державної безпеки в Україні в періоду тоталітаризму (1929–1953 рр.). У цьому контексті особливу увагу привертає методологічна частина роботи (підрозділ 1.1) зокрема, та її частина, що присвячена якраз теорії тоталітаризму, фактично, логічно продовжуючи мотивацію хронологічних рамок дослідження. Принагідно зауважу, що дисертант своєю чергою творчо осмислив та розвинув загальнотеоретичні положення сформульовані та започатковані О.Н. Ярмишем та В.А. Греченком.

Концепція Ханни Арендт та її послідовників вже давно й аргументовано критикується багатьма науковцями, у тому числі й вітчизняними (найбільш аргументованим критиком можна вважати Д. Власенка), але увагу істориків права донедавна ця критика майже не привертала. Тож В.Т. Окіпнюк, проаналізувавши сутнісні характеристики явища, запропонував власний погляд на нього, фактично відкидаючи застарілі тези про його сутнісну незмінність і розглянувши еволюційні складові, таким чином зробивши істотний внесок до теорії держави і права (С.49-51). З точки ж зору історико-правової науки це становить особливий інтерес з позицій вдосконалення періодизації як історії держави і права України, котра є відверто архаїчною та, фактично, дублює історію України, так і історії спецслужб.

Доречною є і частина, присвячена аналізу понятійно-термінологічного апарату. Вкрай недостатня розробленість цієї проблематики істотно ускладнює наукову розробку історії спецслужб, органів державної безпеки та правоохоронних органів. Тож належне опрацювання останнього має особливе значення для належного аналізу такого складного інституту, яким були органи державної безпеки радянської України, авторське визначення поняття яких

також було запропоноване. І, ведучи мову про новизну наголосимо, що вона значно об'ємніша за перераховану автором і стосується не лише історії держави і права а й низки інших гуманітарних наук.

Історіографічна частина дисертації (С.59-64) побудована не лише за хронологічним, але й за проблемним принципом, що істотно полегшує орієнтування у доволі значному вже масиві фахової літератури. Фактично, автор проаналізував основні праці із проблематики не оминувши навіть пропагандистської літератури часів Холодної війни, на кшталт Дж. Баррона.

Джерелознавча ж частина того таки підрозділу 1.2 (С.64-68) дає всебічну та розгорнуту характеристику відповідних документальних масивів різних архівосховищ України (ГДА СБУ, ЦДАГОУ, ЦДАВОУ, ГДА МВС України). Причому, автор не обмежився власне оглядом з точки зору історико-правової науки, а й окреслив перспективи подальшого вивчення цих та інших документів. Безперечно, цей підрозділ у подальшому стане вагомим підґрунтям історикам права, що вивчатимуть репресивно-каральний апарат в Україні.

Загалом, слід відзначити вдале концептуальне вирішення дисертаційного дослідження, оскільки логічний порядок подачі матеріалу дозволив дисертанту висвітлити всі аспекти досліджуваної ним теми, побудувати переконливу систему аргументації, що представляє як предмет дослідження, так і власну авторську позицію. Зауважу, що окремі положення з автореферату викликали у мене відверту недовіру. Та, при читанні самої дисертації, де ці положення розвивались, вказувались назви конкретних нормативних актів та містились посилання на архівні джерела, ця недовіра зникла. Передусім, в контексті проблематики становлення та розвитку інституту органів державної безпеки в умовах становлення та зміцнення тоталітарного режиму.

Зокрема, доволі цікаві міркування стосовно суспільно-владних взаємин зроблені при аналізі тенденцій розвитку радянського права (С.70-71). Порівнюючи нормативні акти, вивчаючи криміналізацію радянського права в

цілому, ми можемо робити висновки не лише про розвиток законодавства, але й про тенденції державного будівництва, розвитку суспільства та реагування на ту чи іншу проблему. Показово, що деякі норми кримінального права УСРР автор характеризує, як неправові. Причому, як видно із дисертації, процес утвердження тоталітарних тенденцій у законодавстві йшов з певними коливаннями, на що окремо було звернуто увагу у підрозділі 5.5 із аналізом та обґрунтуванням цього явища.

Зміни в праві створювали належну основу для організаційно-правових змін усієї безпекової системи країни, її істотного дрейфу у репресивно-каральний бік з вибудовуванням чіткої ієрархії правоохоронних, адміністративних та політичних органів. За влучним авторським висловом – тоталітаризацію правоохоронної сфери з перетворення її у репресивно-каральну (С.72-75). І, знову ж таки, введені до обігу документи змушують нас істотно скоригувати цілу низку тверджень стосовно історії спецслужб та правоохоронних органів.

При цьому дисертант слушно наголошує на надзвичайному характері, практично усієї нормативно-правової бази, що регулювала діяльність радянської політичної поліції упродовж усього часу її існування. Загалом, як впливає із тексту роботи, право у сфері державної безпеки відіграло в СРСР роль універсальної основи, де відбувалось закріплення норм і принципів непорушності влади партноменклатури. Що ж до державного апарату, то він, стоячи на сторожі цих засад, всупереч об'єктивним законам розвитку суспільства, стояв на заваді його демократичного розвитку, демократичних інститутів та процедур (підрозділ 2.2). Наочним і переконливим доказом такого твердження може служити обґрунтоване дисертантом стирання відмінностей між дізнанням та попереднім слідством, що сприяло спрощенню процесуальних форм досудового розслідування справ, посилюючи репресивну складову в діяльності органів державної безпеки.

У цьому ж контексті розглядається і розвиток організаційної структури спецслужб, висвітлюються різноманітні аспекти еволюції юридичного статусу, організаційної структури та правозастосовної діяльності ДПУ–НКВС–НКДБ–МДБ УРСР, їх місцевих та військових формувань. При цьому вводяться до обігу геть нові, невідомі раніше дані, що зайвий раз доводять неприпустимість однозначних поглядів на будь-яке складне суспільне явище чи процес. Тим більше – історичний. Зокрема, значний інтерес становлять цифрові дані про партійні опозиції, навіть у 30-ті роки.

Знову ж таки, ще раз мушу підкреслити новаторський характер роботи. Так, аналіз підрозділів 2.2 і 2.3 змушує нас істотно скоригувати вже нібито усталену думку про системний поступальний характер тоталітарних тенденцій. Як впливає, цей процес носив хвилеподібний характер. А в світлі оприлюднених матеріалів стосовно підпорядкованості органів міліції ОДПУ, деякі міркування стосовно створення НКВС можуть мати навіть сенсаційний характер (С.105-106).

В контексті конституційної реформи 1936-1937 рр. варто поглянути і на передачу економічних повноважень міліції. Низка оприлюднених архівних документів істотно доповнюють наші знання про згортання репресій у 1938 р. Напрочуд цікавими у цьому контексті є дані про посилення партійного контролю над спецслужбами, введення сваволі у певні рамки (С.110, 115-118).

Водночас ці, нібито благі спроби повернути органи державної безпеки у правові рамки, на практиці перетворились у надмірну їх централізацію, що охопила як організаційну побудову, так і, власне, оперативно-розшукову діяльність, спричинивши появу правового парадоксу – офіційного запровадження терміну «оперативно-слідча діяльність», що увінчав злиття оперативної та слідчої діяльності органів державної безпеки із запровадженням єдиних форм звітності для цих видів діяльності (С.114).

В цілому, другий розділ дисертації присвячений аналізу органів держбезпеки в цілому, протягом різних, обґрунтованих автором, періодів їх існування. При цьому, особливо хочеться відмітити, що описуючи різні періоди він уникнув смислових повторів і дублювання.

Доволі ґрунтовно, що істотно розширює знання про період, показано функціонування органів держбезпеки у роки Другої світової війни, процес переведення їх діяльності на воєнні рейки (підрозділи 2.4 і 3.2). Зокрема, цілком новою є інформація стосовно організаційного закріплення інформаційно-аналітичної складової в НКДБ (С.135-136), чого, як донедавна вважалось, у той час не було.

Окрім безумовної новизни та академічної значимості, цей підрозділ має істотне правовиховне значення, мимоволі підштовхуючи читача до висновку про роль політичної волі та відповідальності політичного керівництва. Адже ті ж органи, що придушували опозицію та виступали зняряддям масових репресій, виявились ефективним інструментом у боротьбі із зовнішньою агресією.

Чи не найцікавішим і новаторським видається підрозділ 2.4, присвячений трансформації та діяльності органів державної безпеки у повоєнний час в умовах завершальної фази Сталінщини та початку Холодної війни. Саме на прикладі повоєнного періоду здійснено найбільш вдалу спробу здійснити комплексний і всебічний аналіз організаційно-правових засад функціонування НКДБ-МДБ, їх функцій (включно з невластивими для спецслужб (С.180)) та напрямків роботи, систему формування т.зв. контррозвідувального режиму.

Причому, деякі напрямки діяльності «чекістів» викликають відверте здивування. Як то, відновлення переслідування колишніх учасників небільшовицьких партій і партійної опозиції, котрі реальної небезпеки для режиму вже не становили (С.149). Водночас, такі дії стають логічними, коли взяти за основу припущення про підготовку нової хвилі Великого терору.

Цікавим є і китайський напрямок у роботі контррозвідки (С.151-152). Загалом, остання найбільш ґрунтовно і масштабно показана саме у цьому підрозділі.

Не можна не підкреслити, що при аналізі контррозвідувальної діяльності органів держбезпеки повоєнного періоду автору вдалось відобразити сам дух того часу, показавши репресивні механізми у справі захисту держави та використання контррозвідки у політичній боротьбі із нормативним закріпленням цього. Показовим, наприклад, є аналіз боротьби із т.зв. українським націоналізмом, який набув яскраво вираженого контррозвідувального забарвлення, що випливає з того, що боротьбу з ним вели якраз відповідні підрозділи. Певною мірою це стосується і інших антирадянських сил.

Вочевидь, так склалось історично, що підрозділи держбезпеки на території України виступали піонерами стосовно цілої низки питань практичної діяльності. Так було за Російської імперії, в часи КДБ, схоже констатує і В.Т. Окіпнюк, зазначивши, що ті виявилися новаторами у питанні юридичного врегулювання діяльності нових організаційних форм місцевих органів державної безпеки, введених після адміністративно-територіальної реформи кінця 20-х рр.(С.193, 195).

Загалом, стосовно системи місцевих територіальних органів держбезпеки, яким присвячено підрозділ 3.1, робиться логічний висновок щодо зумовленості існуючим в УРСР адміністративно-територіальним поділом, та обласних управлінь, як їх базової ланки. Хоча в певні хронологічні періоди функціонували також екстериторіальні місцеві структури.

Доволі цікаву тенденцію було встановлено при аналізі повоєнних років. Зокрема, на початку 1947 р. відповідно до наказів МДБ СРСР № 07 від 7 лютого і МДБ УРСР № 0077 від 19 квітня було запроваджено градацію місцевих територіальних органів, що поділялись на три групи. (С.203-204). Тобто, відбувалось запозичення жандармських напрацювань часів Російської імперії.

Схоже стосується і визначення юридичного статусу органів державної безпеки на транспорті, де нормотворець також використав досвід жандармської залізничної поліції, закріпивши принцип функціональної багатоманітності цих спеціалізованих органів (підрозділ 3.3).

Своєю чергою, та частина дисертаційного дослідження що присвячена ролі і місцю воєнної контррозвідки у системі забезпечення державної безпеки (підрозділ 3.2), прекрасно ілюструє боротьбу за підпорядкованість. То вони екстериторіальні відповідно до військової структури, то – входять до місцевих підрозділів. Врешті, їх зобов'язали інформувати керівництво НКО та НКВМФ СРСР, військові ради, командирів і комісарів військових з'єднань, частин, установ і закладів щодо недоліків у стані армії та наявності компрометуючих матеріалів(С.210). Гарною ілюстрацією політичної зумовленості та заангажованості Великого терору 1937 р. слугує вказівка з вимогою арештів політично неблагонадійної, а також «бездіяльної» (!) агентури (С.208).

Автор чітко висвітлив тенденцію зміни юридичного статусу військової контррозвідки, що завершилась у березні 1941 р., фактично, створенням нової спецслужби за межами НКДБ. Таким чином, дещо коригується усталена в науковій спільноті думка щодо юридичного статусу майбутнього СМЕРШ-у. Знову ж таки, у роботі показано міжвідомчу розгалуженість самої мережі СМЕРШ (С.215).

Не можна не зауважити, що використані документи розвіюють міфи стосовно тотального переслідування тих, хто співпрацював з окупантами (С.218). Кримінального переслідування зазнавали активні посібники ворога. Хоча, звісно, за іншими категоріями «посібників» встановлювалось оперативне спостереження. І не можна не вказати, що побічно, автор піднімає напрочуд важливу і геть не розроблену проблему – проникнення агентури ОУН до силових структур і владних органів СРСР (С.236-237). Зрозуміло, що з огляду на предмет та об'єкт дослідження, увага на цьому не акцентувалась, але

виявлені і оприлюднені документи безумовно посприяють пошуковій роботі інших науковців. Загалом, за винятком короткого періоду 1935 до початку 1937 р. ВКР була не стільки контррозвідкою, скільки правоохоронним органом у військах.

Схожі висновки можна зробити і стосовно органів державної безпеки на транспорті, спеціальних військ. Усі вони, фактично, були поліфункціональними структурами, завдання яких істотно виходили за межі окреслених офіційно. Показовими у цьому плані є твердження про лінійний принцип роботи транспортних підрозділів НКВС (С.243).

Незаперечний інтерес і безсумнівну наукову новизну становить звернення дисертанта до аналізу кадрової політики у радянських репресивних органах (Розділ 4). Ті чи інші аспекти даної проблеми вже зачіпалися іншими дослідниками в контексті вивчення політичного розшуку, але все це фрагментарно. Причому, оприлюднює цікаві документи. Зокрема, виявляється, процедура спецперевірки в органах ДПУ УСРР, як обов'язкова складова кадрового підбору запроваджувалась лише у 1931 р. (С.273). Пізнавальними є і заходи з формування системи відомчої освіти (С.275-284). Що характерно, набори 30-х рр. мали мобілізаційний характер і здійснювались за розверстками.

В контексті державно-партійного контролю над т.зв. «силовим блоком» становить інтерес інформація про партійно-політичне навчання, що набуло організаційних форм в системі МДБ у повоєнні роки (С.295).

Розділ 5 «Органи державної безпеки в системі тоталітарного владарювання» носить міждисциплінарний характер, виходячи за межі дослідження власне органів держбезпеки, вивчаючи їх в контексті інтегрованої системи партійно-державного керівництва. А підрозділ 5.1. є серйозним внеском у розвиток теорії тоталітаризму. Вивчаючи сукупність елементів державного терору, робиться логічний висновок про суперечність прийнятих законодавчих актів загальноновизнаним принципам права. Зокрема, грубе

порушення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності і дає підстави вважати тогочасний політичний режим терористичним (С.328-329).

Відтак органи держбезпеки неминуче перетворювались на провідника терористичної державної машини, кістяком якої були партійні органи, забезпечуючи єдність усього державного механізму у проведенні репресій (330-332). Аналізуючи природу репресій автор, творчо розвиваючи концепцію С.В. Кульчицького, виводить логіку державного терору з точки зору превенції та визначає його як базовий принцип діяльності владного режиму. У цьому контексті потрібно також звернути увагу на особливу природу компартійних норм, для яких було притаманним поєднання ознак і корпоративних і юридичних норм (С.333).

Останнім часом у літературі став утверджуватись термін «партійно-чекістський тандем». Слід вказати на його очевидну приблизність. Адже тандем передбачає певною мірою рівноправ'я, між тим, як органи держбезпеки, будучи невід'ємною складовою частиною державно-бюрократичного апарату, у будь-якому державному утворенні відіграють підпорядковану роль і не проводять самостійної політики. Тож, в СРСР вони перебували на відверто залежних ролях. Політика формувалась і здійснювалась винятково партією, чільна роль якої у державному будівництві була закріплена у Конституції і це наочно та аргументовано показано у дисертації В.Т. Окіпнюка.

Причому, окремо наголошую, дисертант чітко довів, що мову слід вести не про державний, а якраз про партійний контроль, що охоплював діяльність, організаційну структуру та кадровий склад органів державної безпеки. Доволі показовою, у цьому сенсі, є тенденція до збільшення кількості запроваджених у 30-ті рр. «номенклатурних посад», діяльність «партійних кабінетів» у парткомах (С.357-360, 370). А місце органів державної безпеки в механізмі державного терору зумовлювалось специфікою відомчої нормотворчості, яка відрізнялась від аналогічних процедур в інших державних структурах. При тому, що

частина дисертації, присвячена судочинству (С.336-338) дає підстави стверджувати про спроби видимості законності.

Логічно розвиваючи положення стосовно ролі і місця органів держбезпеки у державному терорі, дисертант виділив основні форми квазісудової діяльності того часу. Аналіз компетенції і підсудності «Особливих трійок» переконливо свідчить про ангажованість Великого терору. Переконливим доказом цього є наведена статистика передня 37-го року та аналіз касації справ. А дані про діяльність т.зв. «міліцейських трійок» можна кваліфікувати як боротьбу із злочинністю (343-344, 351-352).

Підсилює аргументацію щодо партійного контролю і підрозділ 5.4 стосовно прокурорського нагляду. У ньому, особливо у воєнні та повоєнні роки стала переважати тенденція до обвинувальної спрямованості, допомоги слідчим органам МДБ, а по суті співучасті у репресивній діяльності. А сам прокурорський нагляд перетворювався із самостійного виду державної діяльності на додатковий інструмент партійно-політичного контролю. (С.392)

Загалом, при ознайомленні із дисертацією вимальовується картина створення всеохопної і дієвої системи контролю, виявлення, попередження і знешкодження загроз державній безпеці Радянського Союзу та пануючому політичному режиму. Висновки і рекомендації дисертації характеризуються високим рівнем **достовірності**. Про це, окрім іншого, свідчить успішна апробація на кафедральних заходах, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо перспективи їх використання

Незаперечним є факт того, що обраний дисертантом напрям наукового дослідження належить до пріоритетних у галузі історико-правової науки і

відповідає Переліку перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями. Дисертація відрізняється не тільки чіткою логічною структурою, але й однозначною ідеологією щодо необхідності впровадження її результатів в правовиховній сфері, законотворчій діяльності, у навчальному процесі вищих навчальних закладів під час викладання таких дисциплін, як «Історія держави і права України», «Теорія держави та права», спецкурсів з кримінального права, оперативно-розшукової діяльності; для вдосконалення чинного законодавства шляхом внесення до нього змін та доповнень на підставі сформульованих в роботі пропозицій; для подальшого наукового аналізу історико-юридичної еволюції України.

Водночас, ведучи мову про минуле такого своєрідного правового інституту, мусимо вказати на одну істотну обставину. Організаційні і правові засади вітчизняних спецслужб і органів державної безпеки України закладались в умовах, коли сама Україна або була позбавлена державності, або мала квазідержавність. Міждержавна боротьба того часу, різноманітні акценти формування нормативно-правової бази, зумовлені державною політикою і оперативною обстановкою, і понині залишаються оповиті мороком та найрізноманітнішими міфологічними нашаруваннями, нині знову покликаними до життя в умовах інформаційної війни.

Тож дослідження механізмів створення і діяльності спецслужб тоталітарних політичних режимів поглиблює розуміння передумов і тенденцій, які простежувались у правовому оформленні та функціонуванні органів державної безпеки й дозволяє ефективно застосувати позитивний досвід їх діяльності в сучасних державно-правових умовах.

Очевидним видається і те, що запропонований дисертантом погляд на історію держави і права може стати основою для подальших наукових розвідок, що будуть відштовхуватися від загальних положень цієї дисертаційної роботи. Слід підкреслити, що результати дослідження повинні становити неабиякий

інтерес для оперативних співробітників вітчизняних спецслужб і правоохоронних органів. Таким чином, положення та висновки дисертаційного дослідження, безсумнівно, мають практичну значимість.

Водночас, дисертаційне дослідження В.Т. Окіпнюка, як вже згадувалось, має безперечне теоретичне значення. Положення і висновки дисертації є значним внеском у розробку теоретико-методологічних проблем сучасного правознавства. Вони суттєво збагачують та розвивають науково-правовий дискурс у вітчизняному правознавстві, розкривають методологічні проблеми, що можуть виникати при зверненні правознавців до вивчення минулого спецслужб і правоохоронних органів.

Дискусійні положення, зауваження та пропозиції за змістом дисертації

Втім, відзначаючи загальний високий рівень проведеного дослідження, глибину аналізу, послідовність аргументації, логіку викладу тощо, вважаємо за необхідне зробити деякі зауваження, які за своїм змістом ставлять на меті прояснити деякі аспекти дисертації, окремі положення, що мають дискусійний характер, або потребують більш глибокого дослідження, обґрунтування та подальшої розробки, відмітити деякі недоліки:

1. Дещо недостатньо уваги приділено такому важливому джерельному масиву, як оперативне листування та внутрівідомча звітність, оперативний супровід судочинства наркоматів держбезпеки та внутрішніх справ (за винятком військової контррозвідки та територіальних підрозділів). Зосередженість на нормативно-правових та розпорядчих документах зумовила зосередженість кількох підрозділів дисертації на організаційно-правових засадах. Практична ж діяльність дещо випала з уваги. Зокрема, у розділі 2 майже поза увагою опинилась контррозвідка, яка «з'являється» лише у 1937 р. Відтак, у підрозділі

2.1 у тій частині де йдеться про діяльність варто було б взагалі перерахувати напрямки роботи ОДПУ, НКВС чи СВ та чітко їх структурувати.

2. Загалом, коли ми ведемо мову про репресії, котрі для широкого загалу пояснюються безпековими проблемами, ми ставимо запитання щодо співмірності застосовуваних заходів рівню існуючих загроз. У цьому контексті, в світлі оприлюднених західними дослідниками (зокрема Т. Снайдером), під дещо іншим кутом зору ми мусимо поглянути на справи СВУ, «Весна», УВО та деякі інші, котрі дисертант тлумачить у традиційному контексті. Відповідно, хочу виловити побажання аналізу дій контрагентів ДПУ-МДБ.

3. Доволі показовою стосовно репресивної спрямованості органів є частина 3.3. Зокрема стосовно побудови там роботи за лінійним принципом з наголосом на протидію диверсіям (С.243). Вона настільки показова, що не зайвим було б показати таку спрямованість у роботі місцевих територіальних органів. Зокрема, на промислових об'єктах.

4. Безперечно, наказ НКВС СРСР № 0032 «Про роботу особливих відділів НКВС Союзу РСР» від 14 січня 1939 р. посилив вплив військового відомства на органи військової контррозвідки. Але одне твердження слід спростувати. Норма, згідно з якою арешти військовослужбовців мали погоджуватись ОВ з відповідними військовими структурами, була запроваджена значно раніше і діяла навіть у 1937 р. Тепер вона просто була продубльована.

5. Потрапив до роботи і свого роду міф, що втім, поширений у науковій спільноті, про спеціальні звання в органах державної безпеки, що буцімто були на два звання вище за аналогічні звання командного складу РСЧА (С.304). В дійсності, це були спецзвання, деякі з яких лише мали однакову назву із військовими і не більше того.

6. Оскільки в роботі ґрунтовно і всебічно розглядається питання сил органів держбезпеки, варто було б приділити певну увагу і засобам (агентурі,

матеріально-технічним засобам і т.д.), тим більше, що питання періодично зачіпається у підрозділах 3.2 і 3.3. Звідси впливає необхідність висвітлення і методів роботи, що також фрагментарно зачіпається у підрозділах 2.5 і 3.2. А з огляду на вищевказане, доцільним був би термінологічний словник та додатки, що слугували б логічним доповненням положень підрозділу 1.1. Наприклад, кілька разів там згадуються справи-формуляри без розшифровки цього ґрунтового джерела.

Та, врешті, усі вищенаведені зауваження, цілком природні, коли йдеться про новаторську роботу, носять переважно характер питань для дискусії або ж побажань для врахування дисертантом в ході подальших досліджень, і жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої дисертації.

Загальний висновок щодо дисертаційної роботи

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які об'єднують сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура дисертаційної роботи логічно побудована та сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених дисертантом завдань. Зміст автореферату й основних положень дисертації є ідентичними.

Дисертаційна робота на тему «Радянські органи державної безпеки України в період панування тоталітарного режиму (1929-1953 рр.): історико-правове дослідження» виконана вперше та розв'язує наукову проблему в сфері історії та теорії держави і права.

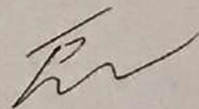
Дисертація є завершеною, самостійною кваліфікаційною науковою працею, що містить науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні результати, що розв'язують важливу наукову задачу, є новаторським за своїм змістом дослідженням, яке робить істотний внесок в сучасну історію та теорію держави і права і дозволяє розв'язати цілий ряд важливих проблем, які були об'єктивно наявні в сучасній правовій теорії в частині вивчення основ

формування, розвитку і функціонування механізму держави. У цьому плані дисертація одночасно вирішує ті питання теоретичного і практичного змісту, які вимагали на своє вирішення, і відкриває нові горизонти для дослідження специфіки функціонування його силової складової.

Зміст та оформлення дисертаційного дослідження загалом відповідають вимогам пп. 9 та 11 Порядку присудження наукових ступенів (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567), а її автор – Окіпнюк Володимир Тарасович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

**Доцент кафедри суспільного розвитку та
суспільно-владних відносин
Національної академії державного управління
при Президентові України
доктор юридичних наук, доцент**

Б.В. Бернадський

